

УДК 2–636: 378.4.011.3

DISPUTES AS AN EARLY MODERN PEDAGOGICAL FORM OF IMPLEMENTATION OF THE HUMANISTIC IDEA OF HOLISTIC PERSONAL EDUCATION

ДИСПУТИ ЯК РАНЬОМОДЕРНА ПЕДАГОГІЧНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ІДЕЇ ЦІЛІСНОЇ ОСВІТИ ОСОБИСТОСТІ

Basenko R. / Басенко Р.О.*k.p.s., as. prof. / к.п.н., доц.*

ORCID: 0000-0001-9760-6321

*Poltava Institute of Economics and Law, Poltava, Monastyrська, 6, 36000**Полтавський інститут економіки і права, Полтава, Монастирська, 6, 36000*

Анотація. Статтю присвячено аналізу диспутів як ранньомодерної педагогічної форми реалізації гуманістичної ідеї цілісної освіти особистості. Констатовано, що диспути давали змогу реалізувати ідею цілісної освіти у кількох вимірах: по-перше, диспути сприяли інтелектуальному поступу здобувачів освіти; по-друге, формування культури диспутів сприяло розвитку добросовісності та етико-моральних чеснот; по-третє, саме диспути найкраще могли впоратися із завданням удосконалення мистецтва красномовства тогочасних випускників гімназій та колегіумів. Описано особливості проведення диспутів, розкрито їхній педагогічний потенціал. Зроблено висновок, що диспути надали можливість гармонійно інтегрувати в освітньому процесі розвиток важливих складників цілісної освіти – раціональність, добросовісність та комунікабельність – якості особистості, які були визначальними у ранній Новий час та заклали основи сучасної освітньої парадигми.

Ключові слова: цілісна освіта, диспути, особистість, гуманізм, ренесансний гуманізм, протестантська гімназія, католицький колегіум, мистецтво красномовства.

Вступ. Ціннісні засади сучасної освіти зосереджено навколо таких візійних концептів як «патріот», «громадянин», «інноватор», а професійна підготовка фахівців акцентує увагу на гармонійному поєднанні «м'яких» (“soft skills”) і «твердих» (“hard skills”) навичок, на формуванні високопрофесійного фахівця, здатного успішно та ефективно адаптуватися до перманентних змін, які охоплюють усі сфери життєдіяльності. Нині вже звичними є такі особистісні якості як критичне мислення, раціональність, інноваційність, емоційний та адаптивний інтелект тощо. Сучасна освітня система передбачає використання логіки, критичного мислення та обґрунтованих знань, а зміст освіти побудовано на використанні науково підтверджених положень. Ключова мета сучасного навчання зосереджується навколо розвитку здатності аналізувати інформацію, ставити запитання та робити логічні висновки.

Водночас, історико-педагогічний досвід свідчить, що «народження» модерної європейської цивілізації, яке набуло динамічного характеру в ранній Новий час, супроводжувалося інтенсивною боротьбою за звільнення від догматизму на користь поширення раціонального знання. Такі пріоритети було зафіксовано у запропонованій ренесансними гуманістами ідеї цілісної освіти особистості, яка дала змогу консолідувати освітній процес, змінити пануючі у середньовіччі духовно-релігійні пріоритети на гармонійне поєднання інтелектуального, духовно-морального, фізичного, соціального, естетичного виховання. Гуманістична ідея цілісної освіти особистості була успішно «підхоплена» та реалізована в освітніх студіях протестантської та єзуїтської освіти, інституціювання якої кардинально змінило освітній простір європейських країн та заклало підвалини модерної освіти.

Виклад матеріалу дослідження.

Ренесансні гуманісти здійснили успішну спробу змінити візію тогочасної освіти. На противагу середньовічній освітній парадигмі було запропоновано ідею цілісної освіти особистості, її всебічного і гармонійного розвитку. Гуманісти, кардинально не пориваючи із середньовічними морально-релігійними пріоритетами, обґрунтували всеєвропейську програму *“pietas litterata”* («освічене благочестя»), яка стала основою ранньомодерної ідеї цілісної освіти особистості. В основі цієї програми було визначено три основні «компетентності»: знання латини, що в тогочасних уявленнях урівнювалося з освіченістю, діяльна побожність і вміння скрізь поводити себе належним чином [1, с. 12]. Гуманісти вибудували педагогічний ідеал, який гармонійно поєднав раціональність і добротність, а їхнім зовнішнім атрибутом було визначено красномовство. Сформувалася педагогічна максима *“sapientem et eloquentem pietatem”* («вчена і красномовна побожність»). Однією із ключових форм її реалізації були диспути. Про їхнє виняткове педагогічне значення дискутували гуманісти, а реформатори тогочасної освіти – протестанти та єзуїти активно інтегрували диспути в освітній процес ранньомодерних гімназій та колегіумів.

Відомо, що диспути є важливим інструментом розвитку мислення, вміння

висловлювати та аргументувати думку, захищати висловлену позицію. Диспут – це організована публічна дискусія, у якій учасники обговорюють визначену тему, висловлюючи та аргументуючи погляди. Така форма інтелектуального вправління є важливим інструментом розвитку критичного мислення, комунікативних навичок і вміння відстоювати власну точку зору. Проведення диспуту має визначені критерії, як-от: наявність теми, за яку зазвичай обирається актуальна, суперечлива або глибока проблема, що дозволяє висловити різні погляди; аргументованість, адже учасники повинні підважувати висловлені твердження фактами, логікою або положеннями наукових досліджень; діалогічність, що визначає диспут як спосіб знайти істину або найкращий варіант рішення, вимагає поваги до різних точок зору; регламент, який визначає правила виступів, час на висловлення думок та відповідей на заперечення; модерація, адже ведучий повинен слідкувати за порядком та дотриманням етики дискусії. У наш час диспути є важливим елементом освітнього процесу. Вони сприяють активному засвоєнню знань, формують аналітичне мислення, дають змогу навчитися висловлювати думки чітко та логічно, розвивають толерантність до інших точок зору, покращують навички переконливої аргументації та ведення конструктивного діалогу.

У ранній Новий час саме диспути були визначені як одна із ключових форм реалізації ідеї цілісної освіти. Говорячи про важливість диспутів, ренесансна педагогічна думка покладала на них «великі надії» щодо розвитку трьох пріоритетів цілісної освіти: **по-перше**, диспути сприяли інтелектуальному поступу здобувачів освіти; **по-друге**, формування культури диспутів сприяло розвитку доброчесності та етико-моральних чеснот; **по-третє**, саме диспути найкраще могли впоратися із завданням удосконалення мистецтва красномовства тогочасних випускників гімназій та колегіумів.

Педагогічні основи формування культури спілкування було представлено у багатьох ренесансно-гуманістичних творах. Так, Еразм Роттердамський, в «Домашніх бесідах» – збірнику сатиричних діалогів різних тогочасних персонажів (ченців, священників, лікарів та інших), розмістив діалог «Настанови

вихователя», в якому значної уваги приділяв порадам щодо культури спілкування та ведення діалогів: «Не говори невпопад і нікого не перебивай. Під час розмови будь зосередженим і слухай уважно, що тобі говорять. Якщо треба відповідати, відповідай стисло й доречно. Звертаючись до співрозмовника, називай, на знак пошани до нього, його титул, інколи додай ім'я. ... Коли говориш, не торохти скоромовкою, не заїкайся, не бурмоти, а вимовляй слова виразно, ясно, розбірливо» [2, с. 124-125]. Надаючи поради щодо ведення діалогу Еразм Роттердамський, словами вихователя, звертав увагу й на особливості етикету: «Хай твоє лице не буде ні сумним, ні похмурим, ні безсоромним, ні зухвалим, ні мінливим, а веселим і заодно скромним. Погляд твій хай буде шанобливим і весь час зверненим на співрозмовника; ноги стулені, руки спокійно опущені. Не переступай з ноги на ногу, не розмахуй руками, не закушуй губ, не чухай голови, не колупай у вухах. Одяг свій приведи до пристойного вигляду, хай уся твоя постать, вираз обличчя, рухи, постава вказують на природжену скромність і шляхетність [2, с. 124].

Про важливість спілкування, діалогів та бесід говорив й засновник ордену єзуїтів Ігнатій Лойола, який вибудував основи оновленої католицької духовності, заснованої на інтерактивності, діалозі, принципах толерантності, чесності, поваги. У листі «Para conversar» («Як спілкуватися»), адресованому Ігнатієм Лойолою членам ордену єзуїтів, які брали участь у Тридентському соборі, він уточнював зміст «справжнього» спілкування: «Я б, – підкреслював засновник єзуїтів, – не висловлювався поспіхом, а був би обережним і сповненим любові, прислуховувався до себе, щоб відчутти й дізнатися погляди, емоції та наміри тих, хто висловлюється, щоб краще їм відповісти чи промовчати» [3]. Такі поради були обумовлені філософсько-світоглядними візіями Ігнатія Лойоли, які визначалися у «Духовних вправах». Він зауважував, що важливо бути безпристрасним і спокійним, розуміти земні блага не як мету, а як засіб для досягнення найвищої цілі – спасіння [4, с. 17].

Ренесансні уявлення про важливість спілкування та дискусії в освітньому процесі було успішно втілено в тогочасних закладах освіти протестантів та

езуїтів. Диспутам приділялося винятково важливе значення. У «Конституціях Товариства Ісуса» визначалося, що учителі повинні залучати студентів до участі в диспутах. «Позаяк диспути є вельми корисними, особливо для тих, хто вивчає мистецтва і схоластичне богослов'я, схоластики повинні брати участь у диспутах чи у звичайних обговореннях, що проводяться у школах, до яких ходять, навіть якщо ці заклади не перебувають під опікою Товариства [5, с. 158]. У Конституціях визначалися й особливості проведення диспутів. «Було б добре, якби і в наших колегіях ректор визначав, хто з-поміж схоластиків... захищатиме певні твердження. Напереродні пополудні ці твердження потрібно вивісити на дверях школи, аби ті, у кого буде бажання, могли прийти, щоб взяти участь у диспуті чи просто послухати. Після того, як вибрані ректором схоластики коротко викладуть свої твердження, ті з мешканців дому чи сторонніх, хто захоче висунути заперечення, зможе це зробити [5, с. 158]. У документі також підкреслювалося, що «... комусь слід головувати на таких заходах, щоб керувати учасниками, робити належні висновки і тлумачити тему диспуту, аби слухачам була з нього якась користь, подавати знак про закінчення дискусії та розподіляти час так, щоб кожен мав можливість висловитись» [5, с. 160].

Диспутам було приділено увагу в освітньому статуті ордену єзуїтів «Ratio Studiorum». У документі, зокрема визначалися етико-моральні критерії ведення дискусії. «Він, – говорилося про учителя, – повинен так головувати на диспуті, щоб було враження, ніби він сам сперечається у кожному з суперників. Нехай хвалить за гарну відповідь. У разі виникнення складної ситуації нехай підкаже правильний шлях думки. Якщо диспутант відчуває складнощі та зупиняється, нехай спрямує його рухатися далі» [6, с. 114]. «Ratio Studiorum» також описував вимоги до стилю викладу думок під час диспутів: «Нехай не наводять непотрібних, застарілих, відверто абсурдних і неправильних суджень, а прагнуть доводити висновки не кількістю аргументів, а їх вагомністю та змістовністю. Нехай не зачіпають чужі матерії, а теми своєї компетентності трактують коротко, викладаючи значимі та зрозумілі аргументи» [6, с. 112].

Для проведення диспутів «... визначали певні дні та години... під час таких

диспутів мали вести полеміку не тільки студенти з одного класу, але й нижчі класи (на зрозумілу їм тему) з трохи вищими і навпаки, вищі класи можуть дискутувати з нижчими, опустившись до рівня останніх. Також й професори повинні проводити диспути між собою. Усім при цьому слід дотримуватися належної скромності; такі заходи мають відбуватися під проводом особи, яка вчасно припинить суперечку і зробить доктринальні висновки щодо предмета диспуту» [5, с. 182].

Диспути в тогочасних гімназіях і колегіумах були важливим елементом освітнього процесу, який мав на меті розвивати серед студентів навички риторики, логіки та аргументації. Вони були частиною системи ранньомодерної освіти. Така форма навчання мала структуру: диспути проводилися у вигляді публічних обговорень, де учні відстоювали певні тези, а їхні опоненти намагалися спростувати висловлені аргументи. За змістом диспути охоплювали різні галузі знань: богослов'я, філософію, право, риторику, природничі науки. Диспути часто завершувалися оцінкою викладача, який підсумовував аргументи обох сторін. Таким чином викладачі виконували функцію модераторів та суддів, а студенти виступали в ролі доповідачів та опонентів, а учасники повинні були виявити глибокі знання теми, вміння логічно міркувати та застосовувати риторичні прийоми. Диспути сприяли формуванню аналітичного мислення, давали змогу тренуватися в риториці та логіці, готували до майбутньої наукової чи церковної кар'єри.

Висновки. Як бачимо, в реалізації ранньомодерної ідеї цілісної освіти особистості виняткового значення було приділено диспутам як універсальній формі інтелектуального духовно-морального виховання. Методика проведення диспутів урахувала гуманістичні пріоритети, адже їхньою метою було «... не тільки вироблення гарного стилю, але й удосконалення моральних звичаїв... не дозволялося ні лайки, ні образливих слів чи вчинків, ні непристойної чи розпусної поведінки з боку студентів» [5, с. 187]. Диспути як педагогічна форма навчання і виховання цілком відповідали завданням цілісної освіти, адже давали змогу комплексно розбудовувати інтелектуальний потенціал учнів, розвивати

мистецтво красномовства та актуалізувати морально-етичні завдання. З'явилася можливість гармонійно інтегрувати в освітньому процесі розвиток важливих складників цілісної освіти – раціональність, добродієність та комунікабельність – якості особистості, які були визначальними у ранній Новий час та заклали основи сучасної освітньої парадигми.

Література:

1. Яковенко Н. М. Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI – середини XVII ст. *Київська старовина*. 1997. № 1-2 (315). С. 11–27.
2. Роттердамський Еразм. Похвала глупоті. Домашні бесіди / пер. з лат. В. Литвинова, Й. Кобова. Київ: Основи, 1993. 319 с.
3. Лойола И. Письмо «Как общаться». *Кихле Ш. Игнатий Лойола. Учитель духовности* : пер. с нем. URL: <https://www.rulit.me/books/ignatij-lojola-uchitel-duhovnosti-read-423768-1.html> (дата звернення: 19.02.2025).
4. Лойола Ігнатій. Духовні вправи. Львів: Свічадо, 2022. 248 с.
5. Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми: [пер. з англ. А. Маслюх]. Львів: Свічадо, 2005. 532 с.
6. Ratio Studiorum : Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / пер. з лат. Р. Паранько ; пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 2008. 252 с.

Abstract. *The article is devoted to the analysis of disputes as an early modern pedagogical form of implementing the humanistic idea of holistic education of the individual. It is stated that disputes made it possible to implement the idea of holistic education in several dimensions: firstly, disputes contributed to the intellectual advancement of education seekers; secondly, the formation of a culture of disputes contributed to the development of virtue and ethical and moral virtues; thirdly, it was disputes that could better cope with the task of improving the art of eloquence of the then graduates of gymnasiums and colleges. The features of holding disputes are described, their pedagogical potential is revealed. It is concluded that disputes made it possible to harmoniously integrate into the educational process the development of important components of holistic education - rationality, virtue and sociability - personal qualities that were decisive in the early modern era and laid the foundations of the modern educational paradigm.*

Key words: *holistic education, debates, personality, humanism, Renaissance humanism, Protestant gymnasium, Catholic college, art of rhetoric.*

Статтю надіслано: 06.03.2025 г.

© Басенко Р.О.